

Ольга Пилипенко

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна*

РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗРОСТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Olha Pylypenko

Dnipropetrivsk National University named after Oles Honchar, Ukraine

DEVELOPMENT OF CIVIL MOVEMENTS IN UKRAINE: THE PROBLEMS OF GROWTH OF SOCIAL CAPITAL

Main problems of growth of social capital in the context of social movements` developement in modern Ukraine are considered. Main approaches for interpretation of social capital concept are given. Individual and collective levels of social capital are separated. The necessity of research of political trust between civil movements and political elites in Ukraine is underlined. The possibilities of cooperation between civil movements and state bodies are considered. Special attention is paid to GR-departments as specific body that help civil movements deal more effectively. Possibilities of political mobilization of Ukrainian citizens and problems of its use in Ukraine are studied. It is proved that publicity of civil movements will provide the efficiency of state policy in Ukraine preventing officials from misusing their power in future.

Key words: civil movement, social capital, political trust, GR-department, political communication, civil society, political participation.

Розвиток громадянських рухів у сучасному світі пов'язаний із взаємодією останніх як з органами влади, так і з інститутами громадянського суспільства. Іншими словами, будь-який громадський рух прагне до створення соціального капіталу, який передбачає інвестування з метою отримання вигод у майбутньому. Враховуючи новітні тенденції політичного розвитку України як постсоціалістичної країни, не можна оминати увагою соціальний капітал і його роль у розвитку громадських рухів.

Метою статті є дослідження проблем зростання соціального капіталу у контексті розвитку громадських рухів сучасної України.

Дана проблематика ґрунтовно розкрита у працях Р. Барта, Д. Белова, М. Бондаренко, А. Карася, П. Олещука, Ю. Савка, Ю. Середи, С. Скварка, С. Ставченка та інших дослідників.

Соціальний капітал, безумовно, є складною концепцією у сучасній соціальній науці: поняття представлене множиною визначень, іноді цілком відмінних змістовно. Сучасний стан дослідницької програми соціального капіталу, проте, засвідчує тенденції до консенсусу: по-перше, щодо твердження про наявність і відмінність структурного та змістовного (культурного, символічного) аспектів феномену та різних рівнів функціонування, що вказують на його спосіб існування і структуру; по-друге, щодо способу функціонування та наслідків соціального капіталу (позитивних та негативних), адже соціальний капітал передбачає інвестування з метою отримання вигод в майбутньому. Український вчений Ю. Савко виокремлює три основних підходи до розуміння категорії «соціальний капітал»: 1) визначення соціального капіталу як умови формування та функціонування громадянського суспільства; 2) ототожнення громадянського суспільства та соціального капіталу; 3) розуміння соціального капіталу як однієї зі складових громадянського суспільства¹. На думку британського вченого Р. Барта, соціальний капітал – це приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які використовується власний фінансовий і людський капітал². Безумовно, соціальний капітал потребує інвестицій, але вони здійснюються у рамках відносин між людьми та соціальними групами. Учасники відносин

¹ Савко, Ю. (2002). Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь. *Вісник Львівського університету. Філософські науки, вип. 4*, 151–159.

² Burt, R. (1992). *Structural Holes the Social Structure of Compretition*. Cambridge (MA).

інвестують, зокрема, свій вільний час, культурні та інші ресурси¹.

Феномен соціального капіталу слід розглядати водночас на індивідуальному і колективному рівні. Гранично індивідуалістично зорієнтована інтерпретація соціального капіталу змістовно збігатиметься з теорією людського капіталу, гранично колективістська – розчинить феномен у широкому понятті соціального². Говорячи про громадські рухи, основну увагу, очевидно, слід зосереджувати переважно на колективному рівні соціального капіталу.

В Україні за роки незалежності громадсько-політичні рухи так і не стали реальними партнерами держави, здатними повноцінно працювати разом з нею на одну мету - добробут громадян. Як зазначає А.Карась, Україна дедалі гостріше переживає несподіваний парадокс: зростає тривога, що посилення формальної української влади рік у рік стає загрозою для української національно-культурної ідентичності. Водночас поглиблюється розкол між владою та народом, що характеризується посиленням недовіри до державних інституцій. Якщо таку тенденцію не усунути, то виникає цілком реальна загроза делегітимізації влади з боку суспільства³.

Особливо актуальною є потреба в удосконаленні взаємозв'язків між владою та суспільством. З одного боку, це вплив громадсько-політичних рухів на політичну систему, а з другого - розширення державних повноважень у політичній сфері. Саме це здатне прискорити становлення громадянського суспільства та спрямувати Україну на шлях демократичного розвитку. Сучасну європейську державу неможливо уявити без демократичної, правової і стабільної політичної системи. Гарантування демократичного розвитку Української держави, забезпечення зміцнення громадянського суспільства та створення дієвого механізму суспільного контролю, реальної участі громадян у політичних процесах є загальною метою модернізації держави⁴.

Основною спрямованістю і метою повинно бути відтворення нової якості життя людини, створення таких умов, які б розкрили творчий потенціал, реалізували інтелектуальні і культурні можливості. Для цього необхідно розвивати соціальну інфраструктуру, підвищувати рівень якості життя населення, формувати потужний середній клас. Проголошений курс на реформи та системну модернізацію країни, забезпечення високого рівня та якості життя українського суспільства потребує активної громадської позиції усього населення України, прискореного позбавлення від стану соціальної апатії, посилення співпраці інститутів громадянського суспільства та органів влади у творенні сильної, справедливої та демократичної Української держави, тобто залучення владою суспільно корисних та соціально орієнтованих громадян⁵.

Можна виокремити чотири основні причини низького рівня участі громадянського суспільства: 1) недовіру до громадсько-політичних рухів; 2) розчарування результатами демократичних і ринкових реформ; 3) відсутність сильного середнього класу; 4) збереження неформальних соціальних мереж.

В Україні більшість зареєстрованих організацій існує лише на папері. На думку експертів, серед офіційно зареєстрованих в Україні організацій активно діє лише незначна частина. Серед тих громадських організацій, що дійсно функціонують, не всі захищають інтереси громадян, а громадськими є лише за статусом і зорієнтовані на зовсім інші цілі. Для частини організацій в Україні пріоритетним завданням стало отримання фінансування від впливових зарубіжних фондів, для інших - задоволення сумнівних групових і комерційних інтересів бізнес-структур. Відомий рух «Захопи Волл-стріт» був акцією громадянського протесту проти влади ТНК у Нью-Йорку та інших американських містах, що проходила в 2011 р. і отримала міжнародний резонанс, хоча цей рух не мав офіційної реєстрації і не прагнув до неї. В Україні, навпаки, зареєстровані рухи часто не виконують навіть тих функцій, яких від них очікує громадськість. Апатія виборців, їх зневіра у можливості змінити життя в країні на краще призводять до самоусунення від громадської

¹ Kochuma, I. (2014). Institutional factors of formation and implementation of social capital. *Financial Space*, vol. 4 (16), 103-106.

² Рябінчук, М. (2012). Соціальний капітал: структура та зміст. *Вісник НТУУ КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка*, вип. 12, 59-64.

³ Карась, А. (2003). *Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях*. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 445.

⁴ *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* (2010). Київ: НІСД, 66.

⁵ Бондаренко, М. (2013). Перспективи громадсько-політичних рухів як суб'єктної складової еволюції громадянського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*, вип. 11, 169-176.

активності. Так, в Україні у 2010 р. лише 2,1% громадян брали участь у роботі громадських організацій. Для порівняння: у Росії цей показник дорівнював 4,7%, а у країнах Скандинавії 27,4%¹. Говорячи про низький рівень громадянської участі в Україні канадські дослідники М. Ніколко та Д. Кермент відзначають слабку згуртованість громадян навіть на рівні локальних та етнічних груп².

Умовно громадсько-політичні рухи можна поділити на дві групи: першу, яка працює на державу, і другу, яка їй протидіє. Принципово важливим в Україні є розуміння того, що у ситуації, коли влада не реагує на вимоги суспільства (відсутній зворотній зв'язок), а державною політикою зводяться до нуля усі зусилля громадян організуватися для досягнення політичних цілей, іноді шляхом відкритого придушення, іноді шляхом тривалого ігнорування, виникають усе більш радикальні форми громадсько-політичних рухів, і все більше пересічних громадян або втягується в активну боротьбу проти держави, або стає байдужим до дій держави. Прикладами таких рухів є «Правий сектор» та «Спільна справа», які стали рушійною силою «Євромайдану», та «Оплот», навколо якого сформувався опір протестуючих після Революції гідності. Таким чином, за кількісними показниками розвитку інститутів громадянського суспільства створюється враження його перманентного зростання в Україні. Але нині ці інститути не охоплюють своєю діяльністю хоча б значну частину населення і здебільшого неспроможні виконувати навіть функцію спільного захисту громадянами своїх прав і реалізацію спільних інтересів.

Говорячи про можливості співробітництва громадських рухів з органами державної влади та місцевого самоврядування, слід звернути увагу на government relations (від англ. «відносини з урядом») як особливого роду діяльності, що пов'язана із захистом інтересів місцевої громади у відносинах з центральною владою. GR-підрозділи у західних країнах створюються як в умовах приватних компаній, так і у складі органів місцевого самоврядування і громадських рухів.

Мета GR – управління регулятивними ризиками з метою їх мінімізації, а також досягнення і підтримання максимально комфортних відносин між бізнесом, владою та органами місцевого самоврядування. GR-підрозділ, що працює з регулятивними ризиками у межах корпорації або громадського руху спрямований на вирішення наступних завдань:

- виявлення ризиків;
- оцінка істотності потенційних загроз;
- виявлення джерел ризиків і сфер діяльності, які вони зачіпають;
- надання рекомендацій із вибору стратегії зменшення вірогідності настання події ризику для прийняття управлінського рішення;
- розвиток діяльності з управління ризиками з метою мінімізації їх наслідків у випадку їх настання³.

Для отримання інформації про можливі кризи та про ступінь вірогідності їх настання збираються та аналізуються відомості з офіційних і неофіційних джерел, на основі чого прогнозуються рівні можливих збитків і готуються пропозиції із прийняття необхідних політичних рішень. Після виявлення і оцінки загроз слід визначити суттєві джерела виникнення ризиків, якими є:

- дії органів влади щодо прийняття нормативно-правових актів
- характер і порядок виконання прийнятих нормативно-правових актів
- індивідуальні фактори, пов'язані з персональними особливостями осіб, що знаходяться на державній службі і мають повноваження по контролю діяльності економічних та взємодії з органами місцевого самоврядування суб'єктів.

Отримавши інформацію про потенційну загрозу виникнення регулятивного ризику, GR-підрозділ проводить аналіз потенційної шкоди і розробляє стратегію подолання ризику, яка передається на розгляд керівництву компанії або установи, яке й ухвалює остаточне рішення. Загальноприйнятою моделлю побудови прогнозних варіантів розвитку ситуації є модель, що враховує спектри від песимістичного до оптимального і далі – до оптимістичного. За часом розглядаються варіанти від короткотермінового до довготермінового. Іноді готується так звана

¹ Середа, Ю. (2013). Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту. *Український соціум*, 4(47), 81-97.

² Nikolko, M., Carment, D. (2010). Social Development in Multiethnic Crimea: Global, Regional and Local Constraints and Opportunities. *Caucasial Review of International Affairs*, vol. 4, 368-385.

³ Стоякин, В. (2009). Роль GR-менеджмента в формировании цивилизованного корпоративного лоббизма в российских регионах. *Человек. Общество. Управление*, 2, 72-88.

«карта ризику», що є текстовим і графічним описанням обмеженого числа ризиків організації¹.

Управління кризами на рівні громадського руху можна поділити на кілька основних напрямів:

- вплив на джерела ризику шляхом переговорів і формування переліку альтернатив;
- залучення до проблеми інших учасників політичного процесу, на яких криза також чинить вплив, з метою об'єднання зусиль;
- привернення уваги до питання політичних, суспільних і некомерційних організацій;
- лобювання своїх інтересів в органах влади власними силами або силами зовнішніх лобістів². Як відомо, лобізм є скоординованою практикою обстоювання інтересів чи чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того або іншого рішення.

Втім, вищенаведений огляд діяльності подібних підрозділів відноситься переважно до західних реалій. Закритість та непрозорість у діяльності центральних і місцевих органів влади, відсутність у вітчизняних вишах спеціальних курсів і навчальних програм, консерватизм політичних діячів та чиновників перешкоджає розвитку GR в Україні, відтак, ефективність функціонування системи місцевого самоврядування залишається вкрай низькою, а кризові явища не вирішуються, а дедалі поглиблюються.

Слід підкреслити, що кризові ситуації на локальному рівні, як і на інших рівнях, не повинні бути несподіванкою для громадського руху. Український дослідник С.В. Ставченко зазначає, що управлінська система має врахувати аналіз готовності до різних кризових ситуацій, а також: 1) виявити сфери діяльності організацій, які проявляються як найменш стійкі у кризових ситуаціях; 2) створити постійну групу управління кризою, призначити осіб, відповідальних за планування дій в умовах будь-яких нестандартних ситуацій; 3) підготувати учасників до дії під час кризи, здійснювати інструктажі та регулярну перевірку готовності персоналу до дій у кризовій ситуації; 4) моделювати кризові ситуації, створювати постійно діючі центри управління кризою³.

Польський дослідник С. Скварк вважає, що громадські рухи та їх лідери не повністю використовують можливості Інтернету, відмовляючи громадянам у зворотній комунікації на інтернет-сторінках; відтак, користувачі втрачають інтерес до політичних діячів⁴. Віднедавна вітчизняні політичні діячі та інші публічні особи також створюють сторінки у соціальних мережах і додають до списку друзів усіх охочих користувачів, розширюючи передусім молодіжну аудиторію, і граючи на людських амбіціях: для пересічного користувача така «інтернет-дружба» із популярною персоною є цінністю, а отже, легітимізує політика в очах інтернет-аудиторії, робить його «своїм», «схожим на інших». За останній рік ми спостерігали велику кількість заяв провідних громадських діячів, зроблених за допомогою соціальних мереж. Як слушно зазначає П. Олещук, в останні роки в Україні набуває поширення так званий кліктивізм, тобто поширення і коментування інформації в Інтернеті без помітних дій у реальному просторі⁵.

У якості прикладу успішного функціонування громадського руху, керованого за допомогою інтернет-технологій, можна навести кампанію «Не купуй російське!». Перша хвиля бойкоту російських товарів відбулася до Євромайдану і була пов'язана із забороною продажу низки українських продуктів на ринку РФ. Після вторгнення російських інтервентів до Криму та їх участі у дестабілізації обстановки на Донбасі акції набули масового характеру. У травні 2014 р. Світовий Конгрес Українців закликав до всесвітнього бойкоту товарів, вироблених у Росії, у відповідь на зухвалу агресію Росії проти України. Наприкінці 2014 р. група львівських програмістів розробила додаток «Boycott Scanner», що дозволяє сканувати та розпізнавати товари на предмет їхнього

¹ Зимин, В. (2011). GR как средство повышения рейтингового потенциала муниципальных образований. *Пресс-служба*, 4, 86-97.

² Белов, Д. (2009). Роль GR-подразделений в управлении регулятивными рисками в период кризиса. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*, 5, 41-46.

³ Ставченко, С. (2008). Криза як об'єкт політичного дослідження. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія*, вип. 17, 276-282.

⁴ Skwark, S. (2012). The medium is the message. O sieci, komunikowaniu politycznym i social media. *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM*, 111-125.

⁵ Oleshchuk, P. (2015). Unconventional tools of political mobilization and demobilization in the Internet. *Evropský politický a právní diskurz*, vol. 2, iss., 214-220.

російського походження не за штрих-кодом, а за логотипом марки. Особливістю додатку є те, що він не потребує постійного доступу до мережі. В березні-квітні 2014 р. 52% українців позитивно або радше позитивно ставились до бойкоту російських товарів. За даними дослідження, 39% опитаних українців брали участь у бойкоті¹.

Відкритість громадських рухів істотно сприятиме підвищенню ефективності державної політики в Україні, оскільки лише добре проінформована про діяльність влади громадськість здатна запобігати зловживанням владою та виявляти некомпетентність посадовців. Досягти цього можливо лише шляхом реалізації принципу свободи інформації, який обумовлює запровадження громадських перевірок і аналітичних заходів з метою спостереження та контролю за діяльністю влади, а також заохочення громадян брати участь у прийнятті загальнодержавних рішень. Це, зокрема, підтверджується й світовою практикою: державам, що дотримуються принципів свободи інформації, вдається мінімізувати прийняття неефективних рішень та підвищити рівень персональної відповідальності за них.

Формування позитивного інформаційного простору як мета інформаційної стратегії зростання соціального капіталу буде також корисним й для подальшого розвитку та консолідації української політичної нації та політичного класу. Виходячи з основних функцій засобів масової комунікації, побудова інформаційного простору на позитивних засадах можлива за рахунок державної підтримки і заохочення паралельно із запровадженням системи контролю за порушенням громадськими рухами інформаційного законодавства. У підсумку і громадські рухи, і бізнес-кола, і в цілому держава є зацікавленими у встановленні стабільної комунікації між владою та населенням України, оскільки реалізація цього завдання є стратегічно вигіднішою у першу чергу з економічної точки зору. Це також сприятиме оптимізації витрат, особливо в умовах вкрай невизначного інформаційного середовища, яке перебуває у кризовому стані, оскільки дозволить запрограмувати та передбачити окремі реакції. Відтак, знизяться транзакційні витрати, завдяки чому ресурси можна буде спрямовувати на інші сфери та галузі.

Отже, соціальний капітал є важливою складовою у функціонуванні громадських рухів XXI століття. Даний концепт варто розглядати водночас на індивідуальному і колективному рівнях, причому останній є особливо актуальним для дослідження громадських рухів. В умовах, коли поглиблюється розкол між владою та народом, зростання соціального капіталу є шляхом до консенсусу у суспільстві. Особливу увагу слід приділити GR-підрозділам як особливій формі захисту інтересів соціальних груп у відносинах з державною владою, втім, в Україні створення таких структур є справою майбутнього. Особливістю функціонування громадських рухів сьогодні є масове і систематичне використання ними інтернет-технологій, що сприяє зростанню соціального капіталу. Перспективи подальших досліджень вбачаємо, по-перше, у дослідженні мережі Інтернет як інструменту залучення громадян до діяльності громадських рухів, по-друге, у вивченні трансформаційного потенціалу громадських рухів на вітчизняних теренах в умовах демократичного транзиту.

References

1. Savko, Iu. (2002). Hromadianske suspilstvo, sotsialnyi kapital i politychna uchast. Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofska nauka. 2002. Vyp. 4, 151–159.
2. Burt, R. (1992). Structural Holes the Social Structure of Competition. Cambridge (MA).
3. Kochuma, I. (2014). Institutional factors of formation and implementation of social capital. Financial Space. Vol. 4 (16). P. 103-106.
4. Riabinchuk, M. (2012). Sotsialnyi kapital: struktura ta zmist. Visnyk NTUU KPI. Filosofiia. Psykhohiia. Pedagogika. Vyp. 12. S. 59-64.
5. Karas, A. (2003). Filosofiia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiakh. Lviv : Vydavn. tsentr LNU im. Ivana Franka. S. 445.
6. Ukraina v 2010 rotsi: shchorichni otsinky suspilno-politychnoho ta sotsialno- ekonomichnoho rozvytku (2010): K.: NISD. s. 66.
7. Bondarenko, M. (2013). Perspektyvy hromadsko-politychnykh rukhiv yak subiektnoi skladovoi evoliutsii hromadianskoho suspilstva. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 11. S. 169-176.
8. Sereda, Iu. (2013). Sotsialnyi kapital v Ukraini ta inshykh krainakh Yevropy: lehitymnist ahrehovanoho konstruktiv. Ukrainskyi sotsium. № 4(47). S. 81-97.

¹ Понад третина українців бойкотують російські товари. *Українська правда*. 15.04.2014. <<http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/15/7025437/>>.

9. Nikolko, M., Carment, D. (2010). Social Development in Multiethnic Crimea: Global, Regional and Local Constraints and Opportunities. *Caucasional Review of International Affairs*. Vol. 4. P. 368-385.
10. Stoiakyn, V. (2009). Rol GR-menedzhmenta v formirovaniy tsyvylyzovannoho korporatyvnoho lobbyzma v rossiyskikh rehyonakh. *Chelovek. Obshchestvo. Upravlenye*. № 2. S. 72-88.
11. Zymyn, V. (2011). GR kak sredstvo povhysheniya reitynhovoho potentsyala munitsypalnykh obrazovaniy. *Press-sluzhba*. № 4. S. 86-97.
12. Belov, D. (2009). Rol GR-podrazdeleniy v upravlenyy rehatiivnyy ryskamy v peryod kryzysa. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryia 12. Polytycheskye nauky*. № 5. S. 41-46.
13. Stavchenko, S. (2008). Kryza yak ob'iekt politychnoho doslidzhennia. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Filosofiiia. Sotsiolohiiia. Politolohiiia»*. Vyp. 17. S. 276-282.
14. Skwark, S. (2012). The medium is the message. O sieci, komunikovaniu politycznym i social media. *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM. s. 111-125.
15. Oleshchuk, P. (2015). Unconventional tools of political mobilization and demobilization in the Internet. *Evropský politycký a právní diskurz*. V. 2, Iss. P. 214-220.
16. Ponad tretyna ukrajinciv bojkotujutj rosijsjki tovary. *Ukrajinsjka pravda* <<http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/15/7025437/>> (2014, May 15)